

MURAVIDÉKI ÉLŐ NYELVI ADATOK

A MAGYAR NYELVJÁRÁSOK ATLASZA KÓTI ANYAGÁNAK TÜKRÉBEN

MOLNÁR ZOLTÁN MIKLÓS

1. Benkő Loránd az első dialektológiai szimpozionon, 1981-ben Szombathelyen a nyelvjárási monográfiák elvi és módszertani kérdéseiről tartott bevezető előadást (DialSzimp. I, 9–27). A másodikon, 1987-ben ugyancsak Szombathelyen az élő nyelv területiségével és szociolingvisztikájával foglalkozott nyitó előadásában (DialSzimp. II, nyomdában; vö. Kiss Jenő: Nyr. CXI, 379–80; Molnár Z. M.: MNy. LXXXIV, 368–9). A tőle megszokott, tárgyilagos hangon fejtette ki gondolatait többek között a nyelvjárási alaprégteg kutatásáról, a változásvizsgálatról, a területi, az összehasonlító–viszonyító eljárásokról, a MNyA. nyomán készült feldolgozásokról (olyan számottevő kiadványról, közleményről, mint Imre Samu, MMNyjR.; uő, NyjSzókészletünk; Szabó Géza: MNy. LXIV, 344–8; Szabó József, MagyJugNyjszigetek; stb.). Szenvedélyes hangon szólt azonban — érthető módon — a MNyA.-ról mint a fentiek ellenére is még kiaknázatlannak mondható, továbbra is felhasználható, szinte felbecsülhetetlen értékről. Hasonlóképpen nyilatkozott a MNyA. számos vizsgálati eshetőségéről maga Imre Samu is (Kiss J.–Szűts L. szerk.: MNyRétegz. I, 67, 68).

Az utóbbi időben lehetőségem nyílt arra, hogy élő nyelvi anyaggyűjtést végezzek a muravidéki (jugoszláviai) magyarság körében. Egyúttal meg is próbáltam a fokozatosan bővülő anyagnak egyelőre az első részletét vallatóra fogni nyelvföldrajzi, majd pedig az eredet szerinti rétegzettség szempontjából (Társadalmi és területi változatok a magyarban című tudományos konferencia, Budapest, 1990. szeptember 28; Tudományos tanácskozás Mátyás király halálának 500. évfordulója alkalmából, Maribor, 1990. november 9). Mivel a MNyA.-nak a muravidéki régióból is van egy kutatópontja, célzerűnek látszik most az általam gyűjtött anyagot a MNyA.-éval összevetni.

Gyűjtőmunkámat a szombathelyi Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszékén Szabó Géza által összeállított általános szókészleti kérdőfüzet alapján, valamint a Maribori Pedagógiai Kar Magyar Nyelv és Irodalom Intézete vezetőjének, Varga Józsefnek támogatásával végeztem. A kérdőfüzetnek azt az 1–111. tételét használtam fel, amely egybeesik a MNyA. megfelelő részével. Mivel a kérdőív 1–100. címszava már korábban napvilágot látott szélesebb körben (Szabó Géza: MNy. LXXXIII, 519–20), itt csak a MNyA.-beli sorszámmal való megfeleltetésüket, illetőleg

az előbbi helyről hiányzó részt (101–111.) teszem közzé: 1.–1., 2.–14., 3.–17., 4.–27., 5.–28., 6.–49., 7.–54., 8.–56., 9.–57., 10.–64., 11.–77., 12.–100., 13.–109., 14.–121., 15.–137., 16.–204., 17.–208., 18.–209., 19.–212., 20.–215., 21.–216., 22.–217., 23.–220., 24.–222., 25.–228., 26.–233., 27.–235., 28.–240., 29.–246., 30.–247., 31.–260., 32.–270., 33.–272., 34.–294., 35.–314., 36.–315., 37.–318., 38.–345., 39.–349., 40.–363., 41.–364., 42.–374., 43.–376., 44.–377., 45.–381., 46.–383., 47.–387., 48.–401., 49.–404., 50.–406., 51.–412., 52.–413., 53.–425., 54.–458., 55.–460., 56.–461., 57.–467., 58.–478., 59.–479., 60.–484., 61.–485., 62.–487., 63.–490., 64.–494., 65.–497., 66.–502., 67.–521., 68.–522., 69.–523., 70.–524., 71.–526., 72.–527., 73.–528., 74.–529., 75.–531., 76.–532., 77.–533., 78.–534., 79.–535., 80.–536., 81.–537., 82.–539., 83.–540., 84.–542., 85.–545., 86.–548., 87.–550., 88.–551., 89.–553., 90.–556., 91.–557., 92.–560., 93.–561., 94.–562., 95.–563., 96.–565., 97.–642., 98.–643., 99.–645., 100.–647., 101.–603. *kavics*, 102.–620. *menyét*, 103.–622. *sündisznó*, 104.–624. *feketevarjú*, 105.–641. *légy*, 106.–648. *bodobács*, 107.–690. *hosszú*, 108.–693. *hűvös* 109–693. átv. *hűvös*, 110.–723. *bolond*, 111.–737. *itthon* (vö. még Szabó Géza: Vasi Szle XXXIV, 120–4; Molnár Z.: Naptár 1990. Muraszombat, 72–87).

A magnetofonnal gyűjtött anyag feldolgozásának jelenlegi, kezdeti szakaszában az alábbiak kutatópontjaim: I. Dobronak (Dobrovnik), II. Hídvég (Mostje), III. Hosszúfalu (Dolga Vas), IV. Felsőlakos (Gornji Lakoš), V. Csente (Čentiba), VI. Völgyifalu (Dolina). (Jellemző vonásaikat l. Verseghi György fel. szerk.: Magyarok és szlovének I, 53 kk.) Adatközlőim pedig — e falvak szülöttjeként és most is lakójaként — egyelőre egy-egy magyar anyanyelvű, I–IV. évfolyamos maribori egyetemi hallgató. A tőlük 1989-ben nyert szókészleteti anyag fontosabb mutatói a következők:

	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	I–VI. átlag
Lexémaszám (A):	146	138	140	144	157	128	142,16
Lexémaelőfordulás (B):	149	148	149	151	166	134	149,50

A MNyA. muravidéki kutatópontja Kót (Kot). Anyagát 1962-ben gyűjtötte Benkő Loránd és Lőrincze Lajos (Deme L.–Imre S. szerk.: MNyA Elm-Módsz. 300). A szóban forgó 111 fogalom térképlapjáról kijegyzett adatokat így jellemezhetjük összesítve:

Kót (VII.)

A: 123

B: 124

2. A két korpuszt, amelynek gyűjtési időpontja között majdnem harminc év a különbség, az teszi összevethetővé, hogy azonos régióból ered mindegyik (vö. Szabó Géza: MNy. LXXXIII, 519). A hét kutatópont egy alig tíz kilométer sugarú körben helyezkedik el. Így a MNyA.-szakirodalomból ismert „területi elv” is (Deme–Imre i. m. 219; Imre: NyjSzókészletünk, 22–3) vonatkoztatható rájuk. Ha tehát az I–VI. kutatóponthoz akár külön, akár

átlagot nézve viszonyítjuk Kót összesített adatait, egyaránt azt látjuk, hogy a későbbi keltezésű számok a nagyobbak. Óvatosan kell értékelnünk azonban ezt az egyébként nem nagy eltérést, hiszen míg az időben korábbi szókészleti adatok különféle korosztályok válaszainak közös elemeiként szerepelnek (Deme–Imre i. m. 309), addig az újabb keletűek jobbra huszonévesektől származnak. Arra vonatkozóan persze, hogy a nyelvjárási–köznyelvi elemek együttélése az egyéni szóincset gazdagíthatják, föltételezést mégiscsak megenged a csekélyke különbség.

2.1 Éppen ezért következő lépésként aszerint hasonlítjuk össze a korpuszokat, hogy milyen bennük a **nyelvjárási** és a **köznyelvi** adatok aránya! A minősítésben főként az ÉKSz.-re támaszkodtam. Takarékoskodva a helyvel eltekintek attól, hogy az I–VI. kutópont jellemzőit egyenként is közöljem a továbbiakban, egyszerű összesítés után nyert átlaguk mellé viszont fölveszem együttesen, egészként kezelt anyaguknak (összesen 277 lexéma 897 előfordulásának) mutatóit is:

	I–VI. átlag	I–VI. közös	VII.
A–nyelvjárási:	46,83 (32,94%)	113 (40,79%)	58 (47,15%)
B–köznyelvi:	95,33 (67,05%)	164 (59,20%)	65 (52,84%)
B–nyelvjárási:	113,50 (75,91%)	681 (75,91%)	106 (85,48%)
B–köznyelvi:	36,00 (24,08%)	216 (24,08%)	18 (14,51%)

A pár évtizeddel ezelőtti kóti és a mai muravidéki lexémaátlag között 14,21%-os köznyelvedés mutatkozik (A: VII. → I–VI. átlag). Ez a lexémaelőfordulások esetében (B: VII. → I–VI. átlag vagy közös) csupán 9,57%-os mértékű, nyilvánvalóan az alaki tájszavak jelentkezése miatt. Feltűnő, hogy még kisebb (6,36%-os) ez a mozgás abban az esetben, amikor a későbbi muravidéki lexémáknak az egészét viszonyítjuk a korábbi kótiakhoz (A: VII. → I–VI. közös). Ha mértéktartásra int is ez az utóbbi összevetés, arra talán feljogosít, hogy a nyelvi szintnek csekélyebb, a nyelvhasználatnak viszonylag élénkebb változását is tükröződni lássuk benne.

2.2. Újabb lépésként az egyes **tájszófajták** viselkedésére figyeltem oda. Mivel az alaki változatokra is tekintettel akarok lenni, ezúttal csak a lexémaelőfordulások (B) tanulságait jelzem:

B	I–VI. átlag	I–VI. közös	VII.
Nyelvjárási–alaki:	66,66 (58,73%)	400 (58,73%)	48 (45,28%)
–jelentésbeli:	19,00 (16,74%)	114 (16,74%)	20 (18,86%)
–valódi:	27,83 (24,51%)	167 (24,52%)	38 (35,84%)

E szerint a táblázat szerint jócskán (11,32–11,33%-ban) csökkent a valódi tájszavak szerepe, némileg (2,12%-ban) a jelentésbelieké, az alakiak viszont 13,45%-kal nagyobb arányban fordulnak elő az 1989-es anyagban az 1962. évihez képest (B: VII. → I–VI. átlag vagy közös). Bár e téren is szükségeltetnek a még kiterjedtebb vizsgálatok (főleg a jelentésbeli tájszavak működését illetően remélhetjük újabb és újabb összefüggések feltárását; vö. pl. Bokor József: MNy. LXXXII, 474; Guttmann Mikós: MNyRétegz. I, 401; Molnár Z. M.: HungNapok. Szh., 162), bizonyára mégsem tévedünk, hogyha a valódi tájszavak csökkenését többek között az életmódváltozással is kapcsolatba hozzuk, illetőleg az alaki tájszavak mutatói mögött a hangtani erőknél intenzívebb, hagyományörzésre is jogosult jelenlétét vélhessük.

2.3. Áttanulmányoztam a két korpuszt abból a szempontból is, hogyan rétegződnek lexémáik (A) **eredetük** szerint. A vizsgálat főbb adatai a következők:

A	I–VI. átlag		I–VI. közös		VII.	
Ősi eredetű:	5,16	(3,62%)	8	(2,88%)	5	(4,06%)
Belső keletkezésű:	104,50	(73,50%)	208	(75,09%)	89	(72,35%)
–képzett:	61,50	(43,26%)	110	(39,71%)	52	(42,27%)
–egyéb:	7,16	(5,03%)	10	(3,61%)	3	(2,43%)
Jövevényszó:	22	(15,47%)	39	(14,07%)	17	(13,82%)
–szláv:	10,16	(7,14%)	15	(5,41%)	8	(6,50%)
–német:	8	(5,62%)	17	(6,13%)	6	(4,87%)
–egyéb:	3,82	(2,68%)	7	(2,52%)	3	(2,43%)
Vitatott, bizonytalan, ismeretlen:	10,50	(7,38%)	22	(7,94%)	12	(9,75%)
Összesen:	142,16	(100,00%)	277	(100,00%)	123	(100,00%)

A kétirányú viszonyítás (VII. → I–VI. átlag; VII. → I–VI. közös) egybehangzó tanulsága, hogy kisebb mértékben szerepelnek az ősi, valamint a vitatott, bizonytalan, ismeretlen eredetű lexémák, nagyobb arányban fordulnak elő viszont a belső keletkezésű és a jövevényszavak a későbbi anyagban. Főleg a képzett és az egyéb módon alkotott, illetőleg a német származású lexémák körében jelentkezik ez az eltolódás. Egyébként a négy fő csoport között megközelítőleg olyanok az arányok, mint Benkő Loránd, továbbá Imre Samu szókészlet–szerkezeti vizsgálataiban (l. Imre, NyjSzókészletünk 38–9), azaz a magyar szókészlet egészére inkább vonatkoztatható kutatások esetében.

3. Folytathatnánk a két korpusz összevetését újabb és újabb szempontok szerint. A lexikális adatok nem csak mennyiségi alapon kínálják föl összefüggések észrevételezését, jölehet még e téren is lehetne kiaknáznivaló. Például melyek azok a lexémák, amelyek a harminc évtizednyivel későbbi anyagból már teljesen hiányoznak? Egy tájékozódó áttekintés szerint a 123 kóti lexémából 15 egyáltalán nem fordul elő az újabb keletű korpuszban (pl. 42.–374. *sápag* 'hápog a kacsá', 47.–387. *gerpe* 'lép a kasban', 55.–460. *őregmama* 'nagyanya', 56.–461. *őregpapa* 'nagyapa' stb.). Ugyanakkor né-mely adat, a 277 lexéma közül — a köznyelvies változatokat nem, csupán a tényleges tájszókát számítva — öt csak a későbbi anyagban jelentkezik, a kótiban nem (pl. 30.–247. *silinga* 'kétfülü kosár', 106.–648. *bada* 'bodobács' stb.). Az efféle eltérések nemcsak az időbeli változással (kiavulással, szü-letéssel), hanem térbeli vagy egyéb tényezőkkel is összefügghetnek. Vagyis további viszonyításokat kívánnak meg. Mindehhez azonban célszerű lenne bevonni a muravidéki élő nyelvi anyagnak szociológiai szempontok szerint bővített részét is.

De a jelenlegi vállalkozás sem marad — előzetes jellegének ellenére sem — tanulság nélkül. Mindenekelőtt a kóti anyagban — e hagyományréteg fel-dolgozásához adalékkal hozzájárulva — belső (nyelvjárási-köznyelvi, tájszó-fajták és eredet szerinti) arányokat mutatott ki. Ehhez a viszonyítási alaphoz mérten csekély köznyelvesedést bizonyított, illetőleg a belső keletkezésű sza-vaknak, valamint a jövevényszók között a német eredetűeknek a nagyobb részesedését jelezte a mai muravidéki anyagban. Mivel ez utóbbi korpusz egyelőre csak fiatalok megnyilatkozásaira épül, hangsúlyozottan adatolja a nyelvi értékek áthagyományozódását, a helyi és a nagyobb közösséggel való azonosulás tudatát (vö. Kiss Jenő: MNy. LXXXV, 409, 410). A nyelvi érint-kezést illetően is igazolja a regionális vizsgálatok fontosságát.